

הרה"ג ר' חיים העליר זצ"ל

פליאה על הרמב"ן*

(איזה ספר המצוות של הרמב"ם היה ביד הרמב"ן)

את ספר המצוות כתב הרמב"ם ערבית, וכפי שנודע לנו, תורגם על ידי שלשה מתרגמים: ר' אברהם בן חסדאי הלוי, ר' משה ב"ר שמואל אבן תבון, ור' שלמה בן יוסף אבן איוב. שלשת התרגומים האלה היו בידי רבי עזריה מן האדומים, כמו שכתב בספרו "מצרף לכסף"¹ (דפוס וילנא ד' כ"ח). אבן תבון ראה את תרגום בן חסדאי, וז"ל בהקדמתו: „ואחרי שהעתקתי קודם שהשלמתי לבדוק אותו ולחפש אחריו, שמעתי קול מדבר, כי העתיקו הנשיא הנכבד והחכם בשתי לשונות ובקי בהם וצח בדבור ובמליצה, השר הגדול רבי אברהם הלוי בן חסדאי נר"ו, אמרתי בלבי להעביר העתקתי מפני רעותה הטובה ממנה, ואין טוב מהיות כל איש מכיר ערכו ומעלתו בחכמה ודעת, וידבר כפיהם וישלח ידו במה שהיא מגעת, והאדם מתקנא בחברו לא בידוע ומפורסם במעלה גדולה בכל ענין וגדול ממנו בחכמה ובמנין. ואחרי ימים הובאה אלי ההעתקה הצחה ההיא, ושכחתי עצמי בראותי צחות לשונה ונועם מליצתה על טוב עצתי בהעלימי העתקתי, ונחמתי כי נמלכתי לעשותה. עוד עיינתי בדברי המאמר ואבינה בו, כי הועתק מטופס ראשון היו בו סברות רבות וחזר בו הרב ושנה בו דברים² והחליף בו מאמרים . . . על כן העמדתי העתקתי וקיימתיה, ואשימה עיני עליה לדקדק אותה ולחזק בדקה כפי השגת יד שכלי.”

וגם אבן איוב, רק אחרי גמר תרגומו, כך נראה מהקדמתו, שמע על תרגומים אחרים ל"ספר המצוות". הלא כה דבריו שם: „ . . . הגדתי עניניו במספר דברים אל הרבנים הגדולים והחכמים האצילים, הם הנכבדים אשר מעולם אנשי השם, חכמי העיר בדר"ש וישרו דבריו בעיניהם, ושמחו בו שמחה גדולה, ושאלו ממני ופצרו בי להעתיקו אליהם בלשון הקודש, ויאמרו אם תעשה זה, כמה יהיה שכרך הרבה ונרך לעד לא יכבה. כי מחלוקות רבות תסיר מבינינו וקושיות גדולות תעביר מקרבנו, והלא תראה כי מקצת גדולי חכמי הארץ הזאת הקשו על הרב הגדול במנין המצוות אשר מנה, ואילו ראו זה והבינו ראיותיו ומליו, אולי לא היו מקשים עליו, ועוד היום בינינו חולקים על דבריו ובהם מפקפקים, ויהי הם מדברים אלי יום יום כדברים האלה, ואני הייתי כמתמהמה, והנה מצאתי תשובות שאלות לרבינו הרב המחבר, ובתוכם תשובה שאלה אחת לו, וזה: שאחד מאנשי בכל שלח לו ספרו, ותילה בו

* המאמר הזה נדפס במקצתו כבר, אבל לחשיבות הענין וגודל הפליאה על מאור עינינו הרמב"ן ז"ל נדפס שוב בתוספות דברים ותקונים.

פניו להשיב לו ספר „משנה תורה“ ללשון ערב, מפני שהאיש ההוא לא היה מבין לשון הקודש. והרב הגדול ז"ל ענה אותו שחלילה לו מעשות כן, אבל אמר שאם היה לו פנאי, היה משיב ספר „פירוש המשנה“ ו„ספר המצוות“ שחבר בלשון ערב אל לשון הקודש. ונראה כי לא היה לו פנאי, כי לא השלים דברו. וכראותי זה, ועדיין החכמים הגדולים פוצרים בי להעתיק הספר הזה, הכרחתני אהבתם הרבה . . . והשלמתי אותו בחודש ניסן שנת חמשת אלפים ליצירה, שבח לאשר לו עוז וגבורה. ואל יחשדוני המעיינים בספר הזה ויחשבו לי עון, בדמותם כי אני העתקתי באחרונה, ושאני באתי בגבול החכמים הנכבדים אשר העתיקוהו גם כן. חלילה לי מלפרוע מוסרי ולחטיא פי ובשרי, כי אם הייתי המעתיק האחרון היה זה ממעשה השנאה ומדת הקנאה, ועדי בזה החכמים אנשי אמת חכמי העיר בדרש. ואיני אומר זה להשתבח ולהתפאר, כי אם להתנצל ולהגיד האמת ולבאר, והצורך הביאני עד הלום והיה זה שלום.

תרגומי אבן תבון ואבן איוב נמצאים בכמה וכמה ספריות, וזה של בן חסדאי, כפי שאומרים, אבד ואיננו. לדעתנו היו עוד תרגומים שלא ידענום. הנה כפי הנראה מתוך השגות הרמב"ן, היה לו רק תרגום של ספר המצוות: וגם בעל „החנוך“ שהלך במנין המצוות כולן בדרך הרמב"ם³, כמ"ש בעצמו (ראה בסימנים קי"א, קנ"ג וקס"ג), וכמעט עיקר לשונו בכל מצוה ומצוה העתיק ממש מ„ספר המצוות“, כמו שיכיר כל מעיין (ועיין שו"ת הרדב"ז ח"ג סי' תקפ"ה: „ראיתי ב„ספר החנוך“ שדרכו להעתיק לשון הרב ז"ל) היה לו תרגום. והדבר מוכרח שתרגומים שונים היו לפני הרמב"ן והחנוך. כי בספר המצוות שהיה לפני הרמב"ן נמנו, כמו שכתב בשורש חשיעי, כל לאוין שבאו באיסור „כל היוצא מגפן היין“ על הנזיר למצוה אחת, ולפנינו בספר המצוות נחשבים לחמש, ובספר החנוך גם כן חמש. כמו כן הוסיף הרמב"ן לא תעשה, לא תחוס עיניך הכתוב גבי רוצח, שלא היה בספר המצוות שלפניו, ולפנינו כתובה לא תעשה זו במצוה רע"ט, ובחנוך ישנה גם כן. הרי ברור שטופסים שונים היו בידי הרמב"ן ובעל החנוך, והלשון בטופסים האלה שניהם יחד משתנית מן הלשון שבידינו בתרגומיהם של אבן תבון ואבן איוב.

והנה חוקרים רבים (עיין מאמר על „ספר החנוך“ באשכנזית לר' דוד רוזין ועוד) הביעו דעתם, שטופס אחד היה להרמב"ן ובעל החנוך, וראיתם מלשונות של ספר המצוות, המובאים ברמב"ן ובחנוך, המתאימים כמעט יחד, אבל ראיה זו אינה מכרעת כלל, כי כן אנו רואים בכמה וכמה מקומות ברמב"ן ובחנוך, שהם מעתיקים מספר המצוות ענין אחד והלשונות אינן שוין. ראה החנוך סי' י"ב, כ"ד, כ"ח, קנ"ב, רע"ז, תקע"ה, תקפ"א, ובמקומות המקבילים לאלה ברמב"ן: ל"ת, קצ"ח, שכ"א, ה', ע"ג, ס"ט, נ"ח; מ"ע, צ"ד, ל"ת, שי"א. הרי מוכח כבר, שהיו ארבעה תרגומים. ויש לנו, לדעתנו, כמה טעמים והוכחות, שהיו עוד תרגומים, אבל

במאמרנו זה מתכוונים אנו בעיקר להעיר על ענין תמוה אחר, שנפלא הדבר שלא עמדו עליו עד היום.

בסוף „ספר המצוות“⁴ שלו כותב הרמב"ן: „הרב (כלומר: הרמב"ם), חיסר במאמר (כלומר: ב„ספר המצוות“) שבע מצוות לא השלימן. ואחרי שהרמב"ן סילק גם כ"ד מצוות מחשבונו של הרמב"ם הוא משתדל⁵ להשלים את מספר תרי"ג ולשם כך יגע למצוא ולמלא שלשים ואחת מצוות. וגם התשב"ץ בספר זוהר הרקיע טרח למצוא את שבע המצוות הללו שהחסיר הרמב"ם ועלה בידו למצוא חמש, כי בספר המצוות שהיה לפני הרמב"ן נמנו על ידי הרמב"ם (כאמור לעיל) חמשת האסורים ש„מכל היוצא מגפן היין“ אצל נזיר בלא תעשה אחת, וכך נוספו לתשב"ץ ארבע מצוות, ועוד אחת לא תעשה — לא תחוס עיניך גבי רוצח, שהרמב"ן הוסיפה, ובספר המצוות שלפנינו אינה חסרה כלל.

והדבר תמוה מאד. הרמב"ם בזרוע עוזו הרס את כל הבנינים הקודמים של מנין המצוות והקים בנין לתלפיות חדש משלו, משוכלל ומתוקן, היתכן שנבצר ממנו להשלים את מנין המצוות שלו עד תרי"ג? ואילו היה כדבר הזה, מה שלא יצוייר בשום פנים, כלום היה נמנע הרמב"ם מלהודיע על כך? ומלבד זאת, הרי בכל התרגומים לספר המצוות — של אבן חבון, של אבן איזוב ושל החנוך, שהועתק כולו מספר המצוות, ובטופס הערבי שנדפס על פי שלושה כתבי יד ועוד כתבי יד ערביים שראינו, והתשב"ץ שהיה לו ספר המצוות שלם והכתר תורה של ר' דוד וויטל שנוסד כולו על ספר המצוות ועוד ועוד — בכל אלו מספר תרי"ג המצוות שלם ושום דבר אינו חסר⁶ ועוד זאת: (עיין בספר „מעשה נסים“ סימן א'), הרי אילו היה באמת כדבר הזה, שהרמב"ם חיסר שבע מצוות, הרי היו אלו כולן חסרות בסוף, רצופות בזו אחר זו, כי אילו היה מחסיר באמצע, למשל אחרי סימן ר"ג, הרי לא יכול היה לילך ולהוסיף למנות רנ"ד, רנ"ה אלא היה הולך ומונה על הסדר: רנ"א, רנ"ב וכו'. והרי אלו המצוות שנמנו בסוף, הן בודאי היו לפני הרמב"ן, מפני שהן חשובות ועיקריות כל כך, שביגיעתו למצוא את שלשים ואחת המצוות לפי חשבונו, היה מכניס בודאי שבע אלו, ומכיון שלא הכניסן — סימן הוא לנו, שהיו בספר המצוות של הרמב"ם שהיה לפניו.

אבל לדעתנו ברור הדבר, שבטופס ספר המצוות שהיה לפני הרמב"ן הושמטו בטעות המעתיקים שבע מצוות במקומות שונים, כמו שבכתב יד של ספר המצוות שבספריה בהמבורג חסרה מצות עשה י"ב של הנחת תפילין של ראש, וכן בכתב יד שהיה לפני ר' דניאל הבבלי חסרה⁷ לא תעשה של פרוע ראש ור' אברהם בנו של הרמב"ם השיבו, שהיא כתובה ומנויה בספרי המצוות וכן ב„ספר המצוות של אבן חבון שלפנינו היתה חסרה בדפוס הראשון (קושטא ר"ע) לא תעשה קס"ט, לא יהיה

ללויים חלק ונחלה בארץ. ורק בדפוסים שאחר כך השלימוהו ממנין המצוות שלפני היריד החזקה ומפני שמסימן הבא אחריה לא תעשה ק"ע, למדו שהיתה אצל הרמב"ם, ואם כן הדבר הרי אין כאן מקום ללשון „חיסר הרב לא השלימן“.

ולפי זה, מכיון שהדבר אינו תלוי בחשבון מנין המצוות של הרמב"ם עצמו — אלא בטעות המעתיקים ובאשמחם — אין כמוזן כל טעם בדבר להתייגע ולחפש חפש מחופש איזו מצוה השמיטו המעתיקים; ועוד תגדל התמיה על התשב"ץ שמצא לפי דעתו חמש מצוות, שהיו חסרות בהעתקה הראשונה שהיתה בידי הרמב"ן — מה יועילנו זה? אם בהעתקה הראשונה לא מנה הרמב"ם חמש אלו, הרי היה להרמב"ם לפי חשבוננו טעמים ונמוקים שלא למנותן ואחר כך חזר בו מדעתו זו ומנאן, כידוע שהרמב"ם שינה כמה פעמים את טופס ספר המצוות, אבל גם בהעתקה הראשונה הלא היה המספר של „ספר המצוות“ שלם והיו מנויות אחרות במקומן.

1. בשום מקום כמדומני, לא נמצא שיובא איזה דבר מתרגום בן חסדאי רק ב„מצרף לכסף“ הנ"ל ע"ש שהביא כי בתרגום בן חסדאי במ"ע קנ"ג, היה הלשון בספר המצוות מפני שב"ד בא"י קבעו כו' וכן העתיק גם הרמב"ן וכ"ה בטופסים ערביים שונים. ולפנינו בסה"מ כתוב מפני שב"ד הגדול שבא"י זכ"ה בתרגום אבן איוב וע' בשו"ת הרלב"ח בקונטרס הסמיכה (דפוס לבוב ד' ס"ז) כך הוא הלשון האמיתי שבי"ד הגדול שבא"י כבר קבעו כפי אשר נמצא בספרים אשר בידינו בנוסח ב' העתקות. ומי שיהיה לו הלשון הזה בספרי הרמב"ם ודאי שאין לו כח להקשות עליו אוחה הקושיא שהק' הרמב"ן וכן בספרו של הרמב"ן כפי מה שהוא העתיק לשונו של הרמב"ם לא היה כתוב ב"ד הגדול גם לא היה כתוב מלת כבר כו', ע"ש מה שהאריך ועי' חת"ס חיו"ד סי' רל"ד, ובשו"ת נפש חיה סי' א' האריך בזה ולא הרגיש דשונה הוא הנוסח שבסה"מ המוכא בהרמב"ן מכפי שלפנינו.

2. כבר הראיתי במבוא לסה"מ שהדפסתי וכן בכמה מקומות בהערותי בפנים הספר שגם בהלכות יש חילוקים בתרגומים השונים ואציין בזה עתה:

(א) במל"ת קל"ו ובכללם כהן טמא שאכל תרומה טהורה. והנה בתרגום אבן איוב ליתא מלת טהורה וכן אינה בחינוך (סי' רע"ט), המועתק מכאן, ואילו ד' הרמב"ם ברפ"ז מה' תרומות דמיתה ביד"ש הוא דוקא בכהן טמא שאכל תרומה טהורה ובטמאה אינו אלא בלאו והוא כדאמר שמואל אר"א מגין לכהן טמא שאכל תרומה טמאה שאינו במיתה שנאמר ומתו בו כי יחללוהו פרט לזו שמחוללת ועומדת וכמ"ש הכ"מ שם, ורק בזר כתב בפ"ו שם דאין חילוק בין תרומה טהורה לטמאה דבשתייהן הוא במיתה ביד"ש ובלח"מ ברפ"י ט מה' סנהדרין תמה כיון דככהן עצמו דעיקר קרא כתיב ביה אינו חייב מיתה בתרומה טמאה משום דאינה קודש מאין יצא לו להרמב"ם דזר חייב וכתב שדווקא לומר דגבי כהן שהטהורה מותרת לו הטמאה מחוללת ועומדת מה שא"כ לגבי ישראל אין הטמאה מחוללת שהרי הטמאה והטהורה שוין אצלו, ובפי' הרדב"ז בה' תרומות שם כ"כ בפשיטות, ואמנם כבר נודע דמקורו של הרמב"ם הוא מתוספתא פ"ו דתרומות וירוש' רפ"ב דבכורים דמפורש שם כן להדיא. ובסמ"ג ל"ת סי' רנ"ד כתב שמוכח כן מגוף הברייתא דגבי כהן טמא נקט הל' שאכל תרומה טהורה וגבי זר סתמא זר שאכל תרומה ועי' שם בס' מגלה ספר וכיון לזה הרש"ש מדעתו בהגהותיו לס' הי"ד ד' רש"י בכמה דוכתי דכהן חייב מיתה ביד"ש גם בתרומה טמאה עי' גיטין נד. ובכורות יב: ועי' בהגהות רע"א בבכורות שם וכיבמות ד"צ ותור"ע במשניות שבת אות יד', ועי' בתפארת יעקב בגיטין שם שיישב שיטת הגמרא דסנהדרין לד' רש"י, רק מה שהביא דכחוספתא דכריתות פ"א כתוב גם גבי כהן סתמא כהן טמא שאכל תרומה. הנה

בתוספתא דסנהדרין שם ובתוספתא דזבחים פי"ב, להדיא גבי כהן תרומה טהורה ועי' בפרה פי"א משנה ג' ורמז לזה רע"א ביבמות שם בר"ש ורא"ש דהמשנה ההיא פליגא על הא דאמר שמואל פרט לזו שמחוללת ועומדת, ועי' תוס' רי"ד שבת ד' צ"א.

(ב) בחינוך (סי' של"ט), העתיק מספר המצוות (ל"ת רכז), והארץ לא תמכר לצמיתות שדעת הרמב"ם דלוקה ולדעת הרמב"ן אין בו מלקות ולפנינו לא הוזכר ברמב"ם כלל דלוקה, גם עיקר מה שחלק הרמב"ן הוא משום שלדעתו אין זו מניעה כלל רק שלילה, ואפשר שהחינוך כוון לרמב"ן כפי' החזרה שכ' בשם הרמב"ם שזה לאו למוכר והוא כתב והנכון בעיני שאין זה ללקות עליו אמנם גם זה תמוה מהיכן לקח הרמב"ן שדעת הרמב"ם שלוקה ועי' במל"מ ברפי"א מה' שמיטה ויובל, שכתב שנראה שד' הרמב"ם שאינו לוקה שלא הביא לאו זה כפי"ט מה' סנהדרין, והרמב"ן עצמו סותר משנתו שכתב כאן וראיתי לרב בחיבורו הגדול שמתנין ביובל ע"מ שלא תחזירנו ביובל כדרך שאמרו בשביעית ואם היה על מוכר מניעה שלא תמכר לצמיתות לא היה יכול להתנות זה בשום ענין, ובחדושו למכות ד' ד' בהא דאמרינן ע"מ שלא תשמטנו בשביעית אין שביעית משמטתו הביא בשם הרמב"ם דה"ה בתנאי שהתנה באופן זה ביובל דקיים והוא ז"ל כתב וצריך תלמוד שהרי מקרא צווח לא תמכר לצמיתות, שלא יעשה דבר שמכירתן תהיה לצמיתות ועוד אני אומר שזה הכתוב אזהרה למוכר היא שלא ימכור לצמיתות וכל היכא דלמוכר אזהריה ליכא תקנתא בתנאין דלאו דבר שבממון הוא ועי' בשטמ"ק, בב"מ ע"ט, שהרשב"א דן לפני הרמב"ן שרצה להוכיח דלכו"ע במתנה שלא יחזור ביובל כדרך שמתנה בשמיטה לכו"ע אין תנאי מועיל שאין תנאי מועיל ביובל שאין אדם מתנה על דבר שאינו שלו דבר כתוב ביובל והארץ לא תמכר לצמיתות והרמב"ן דחה זה משום דהגמרא שם אולא אליבא דרב ורב כר"מ ס"ל דמתנה על מש"כ בתורה תנאו בטל, ואפילו במתנה שלא ישמטו בשביעית ע"ש ואכמ"ל בפרט זה.

(ג) בל"ת רצ"ג, ואמנם הוא באיש הרודף את חברו להרגו ואפילו היה קטן או אחר אחת מן העריות לגלות ערותה ובתנאי שיהיה בן ט' שנים ויום אחד, אבל בתרגום אבן איוב כתוב: ואמנם הוא בגדול הרודף וליתא שם, כמוכן, ואפילו היה קטן ובתנאי כו'. וכ"ה בערבי כ"י אוקספורד וכ"י פריז. והנה גם הרי"ף והרא"ש לא העתיקו הך דינא דסנהדרין ד' ע"ב בקטן הרודף ועי' ירוש' סנהדרין פ"ח ה"ט ובמהרה"פ שם, וברמב"ם בפ"א מרוצח ושה"נ הרודף אחר חברו להרגו אפילו היה הרודף קטן ובחינוך במצוה זו (סי' ת"ר), ואפילו היה הנודף קטן וכן בסמ"ג (עשין ע"ז), הרודף אחר חברו להרגו ואפילו היה הרודף קטן ובדיני דחיי שם כתב דט"ס היא וצ"ל הרודף והא גם בחינוך כן ועי' במאירי בסנהדרין שם וכ"ש רודף הותרה הריגתו אפילו בקטן בין שהיה רודף אחר קטן כו' זה שבארנו ברודף שניתן להצילו בנפשו פירושו אפילו כשהיה גדול רודף את הקטן כו' אע"פ שהרודף גדול והנודף קטן, ואולם בס' הי"ד שם דקדק הרמב"ם לכתוב קטן ברודף להרוג אבל אחר הערוה לא הזכיר כלל, וכאן התנה ג"כ קטן בט' ויום אחד, ועי' בספרא (ויקרא יט, כ), ואיש אשר ישכב את אשה ש"ז פרט לקטן יכול שאני מוציא בן ט' שנים ויום אחד ח"ל ואיש והובא בסנהדרין (ד' סט), וכ"פ הרמב"ם בפ"ט משגגות וספ"ג מה' אס"ב ועי' שו"ת הרדב"ז סי' ש"א צ"ד, (ובמאירי כ' ויש שאין מפרשין לשמועה זו ענין שפחה חרופה כלל אלא לאיש אשר יצא ממנו ש"ז אין לי אלא איש ב"ט כו'), וכן עי' ברמב"ם בה' סוטה פ"א ה"ו והיה קטן פחות מב"ט שנים ויום אחד והוא ממ"ר נשא (ט, לד), וכ"ה בילקוט נשא שם תחת אישך לרבות ב"ט שנים ויום אחד והוא מספרי זוטא, ועי' בספ"ה מה' אבות הטומאה גדולה ששכב אותה קטן פחות מבן ט' כו' שנאמר אשר ישכב איש אותה (ויקרא טו, ח), והוא מספרא. לפנינו בספרא איחא רק פרט לקטן אבל הסמ"ג סי' רמ"ז הביא על הך קרא מספרא בזה"ל איש פרט לקטן יכול שאני מוציא ב"ט שנים ויום אחד ח"ל איש כמו בספרא (טו, כד), ואם שכב איש אותה איש פרט לקטן או יכול שאני מוציא ב"ט שנים ויום אחד ח"ל ואם שכב ישכב, וכן בפ"ה שם ה"ב אין ש"ז של קטן מטמאה עד שיהיה ב"ט שנים ויום אחד והוא מספרא (טו, טז), והובא בגמרא נדה (ד' לב), ועי' בספרא בסוף ויקרא ואם גאל יגאל איש ממעשרו פרט לקטן או יכול שאני מוציא (כ"ה בפי הראב"ד) ב"ט שנים ויום אחד ח"ל ואם גאל יגאל, ובמקרא שם (כב, יד), ואיש כי יאכל קודש פרט לקטן יכול שאני מוציא ב"ט שנים ויום אחד ח"ל ואיש ועי' מ"ש שם זקני בזו"ר ועי' תוס' ערכין (ד' ג'), ובתוס' הרא"ש שם.

3. והוא שמצינו בחינוך בפ' ראה ל"ת, לא תוכל לזכות את הפסח באחד שעריך" ובסה"מ של הרמב"ם אינה, אפשר מאוד שכסה"מ שהיה לפני החינוך היתה מנויה גם ל"ת זו כמו שהיתה כתובה בסה"מ של הרמב"ם שהיה ביד רבי דניאל הבבלי. עיין בספר מעשה נסים (סי' ב') ששאל ר"ד הבבלי למה מנה הרמב"ם לא תוכל לזכות את הפסח במצות ל"ת ורכי אברהם בנו של הרמב"ם השיב להד"ם ושאינה כלל במנין המצוות, כי אינו נוהג רק בזמן העבר כו' ע"ש שהוסיף כי גם הנוסח בספר היד בזה היה משובש, ועי' מ"ש התשב"ץ בזהר הרקיע במל"ת (סי' מ') ובתשובותיו ח"ב (סי' ק"מ). והר"מ חגיז טעה בכתבו בספרו, אלה המצוות" (סי' תפ"ז) שהרמב"ם מנה לא תוכל לזכות את הפסח ושהרמב"ן חולק עליו, שהרי ברמב"ן לא נזכר כלל מזה, וגם בסה"מ של הרמב"ם שהיה לפני הר"ם חגיז כבר לא היה כתוב לאו זה. ובמל"מ בהגהותיו בדרך מצותיך תמה על החינוך על מגותו לאו זה וכתב שלא ראה לשום אחד ממוני המצוות שמנאו ולא זכר לפי שעה שהכה"ג מנאו וכ"ה באזהרות ר"ס גאון ור' אליהו הזקן ועי' בספר בני דוד לר' דוד פאלקון ברפ"א מה' ק"פ.

4. רגילים לקרוא את ספרו של הרמב"ן על, ספר המצוות" להרמב"ם בשם, השגות הרמב"ן", וכך גרס בשם זה ועיין בספר, הליכות עולם", ליבורנו ד' מ"ב: ,,אומר הרמב"ן בספר השגותיו", וכן המ"מ בפ"א מה' אישות ה"ב והרמב"ן ז"ל האריך להשיב עליו ע"ז בספר ההשגות שחיבר על ספר המצוות וע"ע במ"מ בה' מא"ס פ"ב הי"ב וכבר השיגו הרמב"ן ז"ל על מנין המצוות, — אבל הרמב"ן בעצמו קראהו בשם, ספר המצוות". עיין שו"ת המיוחסות (סי' רפ"ד): ,,וכבר כתבתי זה בספר המצוות, תראהו משם, הנה הוא ביד השר הגדול החכם ר' מאיר אלמושרין ירום הדור". וכן כינוהו הבאים אחריו: הר"ן מובא בשטמ"ק בב"מ ד' קט"ו: והרמב"ן כתב דרך אחרת בספר המצוות שלו. ,,החנוך" מ"ע ד': והרמב"ן ז"ל יתשוב כו' וראיותיו בספר המצוות שלו; בשו"ת הריב"ש (סי' י"ד): ,,אחד מרכותי, רב גדול ומובהק, חבר ספר המצוות והביא עליו תלי תלים מראיות ודברים מבטלים וסותרים העיקר ההוא, כך כתב הרשב"א ז"ל בחשונה ורמו באחד מרכותיו על הרמב"ן ז"ל, שחבר ספר המצוות להשיג על הרמב"ם ז"ל"; הריטב"א במכות (ד' כ"ב): ,,כמ"ש הרמב"ן ז"ל בספר המצוות שלו"; ובשו"ת התשב"ץ ח"א (ד' ד'): אבל כבר סתר עיקר דבריו הרמב"ן ז"ל ב, ספר המצוות" שחבר לסתור, ספר המצוות" שחבר הרמב"ם ז"ל וכן בספרו של התשב"ץ, ,,יבין שמועה" (ד' ט"ו): ,,כל זה כתב הרמב"ן ב, ספר המצוות שלו"; ובשו"ת הרשב"ש (סי' א'): ,,וכן כתב גם כן הרמב"ן ז"ל ב, ספר המצוות": וכן בתקון סופרים להרשב"ש הנדפס בספר, ,,יבין שמועה" (ד' ס"ט): ,,והרכה להשיב עליו אדוני זקני הרמב"ן ב, ספר המצוות שלו", ועוד כדאי להעיר בכאן מה שכתב הרשב"ש בסי' קמ"ו: ,,ושמעתי שא"ז הרמב"ן ז"ל חבר אזהרות וסדר בהם שונא גוול ויבחר לו שאול", ואין ספר זה אצלנו, כמו שאר ספרים שחברו על מנין המצוות ואינם: אזהרות ר' יצחק גיקטליא: עיין ב, קובץ על יד" שנה ט', שיעורי ברכה עמ' כ"ט, ועיין במהרי"ט בחידושי קדושין שעל הרי"ף דפוס לבוב (ד' ל"א ע"ד). ובספר המצוות בארתי, ויש להתפלא על המהרי"ט שם באותו מקום שכתב: ,,אלא משמע ליה להרמב"ם ז"ל ד, ולא חזנה הארץ" הוא לא בפני עצמו כמו שמנאו הבה"ג וכמו שכתב הרמב"ן ז"ל". והדבר תמוה ומוזר: הרי כל עיקרו של הרמב"ם, בשורש ה' סובב הולך להרוס ולסתור מה שמנה הבה"ג, ולא תונה הארץ" וכיוצא בו ללאו. ע"ש. ועי' דרך אגב כמו"כ במהרי"ט ח"ב או"ח סי' ה' שכתב: ,,כמו שנאמר בדור המדבר זכור אל תשכח את אשר הקצפת את ה' אלהיך במדבר מנאה הרמב"ם ז"ל במנין המצוות".

ואין זה כלל בספר המצוות, אך ברמב"ן בנוספות מצוה ז' כתב, ,,וכן עוד דרשו זכור את אשר הקצפת את ה' אלהיך במדבר יכול בלבבך כו' ולא ידעתי אם היא אזהרה למקציפין עצמן כלומר, אנשי דור המדבר, ואולם היא מצוה לדורות לדעת חסד האלהים עלינו כו' וא"כ ראוי למנותה מצוה מן המצוות עכ"ל ועי' בס' חרדים פרק ד' ממ"ע סי' כ"ב, ,,זכור אל תשכח את אשר הקצפת כו' וי"ל שהיא מצוה גם לדורות כדכתב רמב"ן וספיקא דאורייתא לחומר ממנין תרי"ג לרמב"ן" ובפרק א' ממל"ת סי' י"ג לא הזכיר את הרמב"ן וכתב סתמא: י"ל דל"ד לדור המדבר לבד צוה כי אם גם לדורות כו' ממנין תרי"ג ועי' בזהר הרקיע מ"ע כ"ו שהביא את הרמב"ן וסיים שהראשונים לא מנאו וע"ע בסוף הספר שם, — וכן במהרי"ט ח"א סי' נ"ג. . . , כמו שמצינו בכמה מקומות

- בכתוב שאמרה תורה לשון לאו ואינם אלא הודעה כמו ולנערה לא תעשה דבר שאינו אלא הודעה שהיא פטורה כדאמרינן בעלמא אונס רחמנא פטריה דכתיב ולנערה לא תעשה דבר וכן כל חרם אשר יחרם מן האדם לא יפדה, לא יומתו כי לא תופשה וכבר האריך הרמב"ם ז"ל בעיקר השמיני של ס' המצוות בענינים דומים לאלו וכו'. והדברים לכאורה קשים שהרי הרמב"ם דן שם לא רק בענינים דומים לאלו אלא גם באלו ענינים עצמם, וחזן מזה קשה טובא שולנערה לא תעשה דבר לא הזכיר הרמב"ם כלל בשרש השמיני שם בין השלילות (הרמב"ם חשב שם לשלילה אין לנערה חטא מות), ואדרבה בל"ת רצ"ד מנאה לאזהרה ואפשר היה לתלות זה בט"ס וכמקום הרמב"ם צ"ל הרמב"ן שבאמת דעת הרמב"ן כן בשרש שמיני שם, אבל אין זה במשמעות הדברים והלשון.
5. עיין ברמב"ן בשורש הראשון קרוב לסופו. . . אם יהיה חשבון עולה בידינו, אבל היא אצלנו חכמה נעלמה מכמה ספקות אשר בענין וכמה מחלקות במנין: וקרוב לסוף הספר, ובאמת שחשבון המצוות הוא דבר שאני חושד בו את כולנו ומניח ביאור אמתתו במחשבתו למי שהניחו לו כל הספקות נאמר בו אנחנו החסרים מה שאמרו השלמים בכל חכמה אליהו עתיד לפרש פרשה זו.
6. ראוי להעיר, שכל כתבי היד של ספר המצוות וכל התרגומים כולם שוים בנוגע לסדר הסימנים שבמנין המצוות, חוץ מבאחד מהם — „ספר המצוות" שהיה ביד הרמב"ן, למשל: ברמב"ן בשורש שני, בד"ה „ואני חזר עוד" כתב: ובמצוה שי"ג מנה הרמב"ם, ולפנינו כחוב זה במצוה שכ"ב, בהקדמת הרמב"ן שלפני „מצוות עשה" הוא מביא מן הרמב"ם לא תעשה ר"ח וברמב"ם הוא רי"ב: כן מציין הרמב"ן במ"ע צ"ד לסימן קנ"א, שלפנינו — קנ"ז, ובספר דיני דחיי בלאוין קמ"ח (ד' קל"ח) כתב שברמב"ן במנותו המצוות שחיסר ממנין הרמב"ם ציין המצוות שי"ג, שי"ד וברור הוא שטעות סופר הוא וצריך לומר: שי"ח שי"ט. ונדחק שם הדיני דחיי" טובא והאריך הרבה מאד. וכן להלן שם בספרו לאוין רי"ט ור"כ, ולא ידע שלפני הרמב"ן היו סימנים אחרים בספר המצוות. כן לא ידע מזה רבי דוד פארדו בעל ספרי דבי רב על הספרי (ד' קכ"ג), שכתב: ומ"ש שם בדבר הרמב"ן שהביא הרמב"ם ממצות רצ"ח — ט"ס היא וצ"ל ש"ג (והמדפיסים שתקנו וציינו בכל מקום ברמב"ן את סימן המצוה שבספר המצוות שלפנינו קלקלו הרבה מאד). וראה עוד לדוגמא בספר המצוות ל"ת צ"ה, ובהשגת הרמב"ן שם מסומן צ"ו (כ"ה בדפוס הראשון ובכ"י). והנה אחרי השגתו של הרמב"ן על ל"ת ע"ג באה השגה זו בכאן, מזה אנו רואים, שב„ספר המצוות" שהיה להרמב"ן היתה בין ע"ג לצ"ה עוד ל"ת אחת. ובספר „מעשה נסים" (ס"ג), השיג ר' דניאל הבבלי על הרמב"ם שחשב טמא ששימש, טבול יום ששימש, מחוסר כפורים ששימש לשלשה לאוין, ובספר המצוות שלפנינו מנויים רק שני לאוין: מצוה ע"ה — „טמא ששימש", ומצוה ע"ו — „טבול יום ששימש": ואם כן קרוב לדאי, שגם לפני הרמב"ן היה „ספר המצוות" גם לאו של מחוסר כפורים ששימש, והרמב"ם חזר בו אח"כ והשמיט „מחוסר כפורים ששימש". ועיין כן ביד החזקה פרק י"ט מהלכות סנהדרין, שבכלל הלוקין נמנה מחוסר בגדים ששימש, וכתב הר"י קורקוס דטעות סופר הוא ברמב"ם, וצ"ל: יתר בגדים ששימש, וכן כתב הרדב"ז שם ובתשובותיו ח"ב ללשונות הרמב"ם (סי' ק"ו), וכמו שבהלכות ביאת המקדש (פ"ד ה"ד) לא מנה הרמב"ם „מחוסר כפורים" בכלל הלוקין ובוזהר הרקיע בל"ת (סי' קנ"ה) כתב דהרמב"ם סותר משנתו בדין מחו"כ ששמש מה' ביה"מ לה' סנהדרין ועי' במגלת ספר לר"ב קאזוס על הסמ"ג לאוין ש"ה, ושור"ר אריכות בזה בס' בית הרואה לר' שמואל פלורינטין בלשונות הרמב"ם.
- והנה האברבנאל בפירושו להושע ד' הביא מספר המצוות של הרמב"ם וציין סימן מ"ה, ולפנינו הוא סימן ל"א, (לפני האברבנאל הי' תרגומו של אבן איוב) וכן מצינו גם כן לר' אברהם בנו של הרמב"ם בספר „מעשה נסים", סימן א' שמציין לא תעשה קס"ו, ולפנינו הוא קס"ג, ועי' במ"מ פי"ד ממכירה הט"ו: וכ"כ בסה"מ מצוה רמ"ח, ולפנינו רנ"ג.
- ובמאמר על „ספר החנוך" הנ"ל (עמ' 106), כתב כי להחנוך היו סימנים אחרים ב„ספר המצוות", בל"ת כ"ד הוא ציין מספר המצוות לא תעשה שי"ג ולפנינו היא ל"ת שכ"א, כמו כן בל"ת קפ"ח הביא החנוך מספר המצוות ל"ת שמ"ז ולפנינו הוא שנ"ג. ולא דקדק בגוף הענין, שהחנוך הביא רק מן הרמב"ן ולא מן הרמב"ם.
7. ברמב"ן בסוף ל"ת קס"ג כתב שהבה"ג לא מנה את ראשו לא יפרע כו' ולפנינו בבה"ג איתא ואולם בבה"ג כ"י רומי ליתא.